

tir. En son tenkitli neşri Mübahat Kütükoğlu tarafından yapılmıştır ("Lutfi Paşa Âsafnâmesi", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, s. 49-99). 3. *Hâlâşü'l-ümme fî mâ'rifeti'l-e'imme*. Lutfi Paşa'nın Osmanlı hilâfetine meşruiyetini ve geniş kitleler tarafından kabul edildiğini ispat için yazdığı Arapça bir risâledir. Yaşadığı dönemde halifenin Kureyş'ten olmasıyla ilgili hadise dayanarak Osmanlı padişahlarının hilâfetine meşruiyetinin tartışılması üzerine Lutfi Paşa bu hadisin mevzû olduğunu, böyle olmasa bile bu makamı dirayetle temsil eden Osmanlı padişahları için geçerli olamayacağını çeşitli delillerle ispata çalışır. Uzun süre kıymeti farkedilmeyen eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Revan Köşkü, nr. 644), diğer ikisi -biri Farsça, diğeri Arapça, satır arası Türkçe tercümeli olmak üzere- Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 2876, 2877) kayıtlıdır. Lutfi Paşa'nın bunlardan başka tarihinin dîbâcesinde liste halinde verdiği, genellikle fikhî konulara ait Arapça ve Türkçe kaleme alınmış yirmi civarında eserinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, nr. E. 5866, 6435, 7924, 10752; Lutfi Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 49-62, 88-90; *Lutfi Paşa ve Tevârîh-i Âli-i Osman* (haz. Kayhan Atik), Ankara 2001, bk. Giriş; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 587; Sehi, *Tezkire*, s. 25-26; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 285^b, 301^a; Sâi, *Tezkiretü'l-bün-yân*, İstanbul 1315, s. 24, 25; Peçuylu İbrâhim, *Târih*, I, 258; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 189; Hammer (Atâ Bey), V, 197; Danişmend, *Kronoloji*, II, 220-222; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsi*, tür.yer.; a.mlf., "Lutfi Paşa", *İA*, VII, 96-101; Hulusi Yavuz, "Sadrazam Lutfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*, İstanbul 1991, s. 73-110; Fuad Köprülü, "Lutfi Paşa Tarihi", *TM*, I (1925), s. 119-150; H. A. R. Gibb, "Lutfi Paşa on the Ottoman Caliphate", *Oriens*, XV (1962), s. 287-295; Nesimi Yazıcı, "Lutfi Paşa ve Osmanlı Haberleşme Sistemi ile İlgili Görüşleri, Yaptıkları", *İletişim*, sy. 4, Ankara 1982, s. 217-244; Ömer Faruk Akün, "Vâsi' Alîsi", *İA*, XIII, 227; C. H. Imber, "Lutfi Paşa", *EP* (İng.), V, 837-838.

MEHMET İPŞİRLİ

LUTFİYYE

(لُطْفِيَّة)

Sünbülzâde Vehbî'nin
(ö. 1809)

nasihatnâme türündeki mesnevisi.

Sünbülzâde Vehbî'nin oğlu Lutfullah'a öğüt tarzında olan ve ona nisbetle bu adla anılan eser 1205 (1791) yılında kaleme alınmıştır. Nâbî'nin aynı türde yazılmış

Hayriyye'sinin örnek alındığı eser, pek çok pendnâme ve nasihatnâme gibi edebî olmaktan ziyade tarihî ve içtimai bakımdan önemlidir. Vehbî, ihtiyarlıkta bir erkek çocuğa sahip olmanın sevinciyle kaleme aldığı bu eserinde oğluna hitap ederek önce iyi bir eğitimden geçmesi gerektiğini söyleyip ilmin öneminden bahseder ve güzel ahlâkın esası olduğu için bu konuyla kitabına başladığını belirtir.

Dinî ve ahlâkî kurallar başta olmak üzere Vehbî eserinde çeşitli meslek ve ilim dalları hakkında bilgi vermiş, çağının eğitimini, sosyal yaşantısını ve toplumsal ahlâk kurallarını eleştirel bir yaklaşımla ele almıştır. Eğitimle ilgili verilen bilgilerin Kur'an, ilmihal ve akaid öğrenimi gibi dinî eğitimin dışındaki konulardan oluşu dikkat çekicidir. *Lutfiyye* tertip, konulara verilen önem ve bunların işleniş bakımından yer yer *Hayriyye*'den ayrılır. "Feilâtün feilâtün feilün" vezniyle yazılan eser doksan beş bölümde 1181 beyit ihtiva eder.

Eserde çeşitli ilimlere dair bilgilerden sonra diğer konular belli bir düzene göre sıralanmıştır. Vehbî'ye göre tıp, mantık, tasavvuf, ferâset, edebiyat-tarih-siyer gibi ilimler, şiir-inşâ, güzel yazı-ımlâ gibi kitâbet konuları bilinmesi ve öğrenilmesi gereken hususlardır. Kitapta hikmet, hendese, ilm-i nücûm, kimya, simya, ta'vir (define bulma sanatı), kırtasiye, tılsım, sihir, himyâ (bir çeşit simya) ve ihfâ (aynı ortamda bulunduğu halde kişinin kendini başkalarından gizleyebilmesi) gibi "bâtıl" ilimlerden bahsedilirse de bunlardan uzak durulması istenir. Mûsikinin ruhlara esenlik verdiği, ancak yine de bunu meslek edinmemek gerektiği ayrıca öğütlenir.

Vehbî, eserinde güzel ahlâk ve âdâb-ı muâşeretle ilgili kuralların yanında çeşitli davranışları da ayrı ayrı başlıklar altında anlatmıştır. İlim öğreten hocaya, soylu ve vakarlı kişilere, yaşlılara ve anne babaya saygıyı; edepli konuşmayı, güzel giyinmeyi, akraba ve yakınlarla ilişkilerde ölçülü olmayı, bilginleri ve konukları ağırlamayı; tavla ve satrançtan, şâhitlikten, vesâyet, vekâlet ve kefâletten, vakıf işlerinden, hazine ve devlet malından uzak durmayı; hain ve hilekârlardan sakınmayı, sırrı gizlemeyi, meslek değiştirmemeyi, keyif verici maddelerden kaçınmayı tavsiye ederken toplumsal hayatla ilgili davranışları, insan ilişkilerinin yolunu oğluna göstermek istemiştir. Bu arada müellif, kuşçuluk ve çiçekçilik gibi işlerle uğraş-

maya varıncaya kadar çok değişik konularda düşüncelerini ortaya koymuştur. Eserde ayrıca birçok nasihatnâmede ortak olarak işlenen tevazu, hilim ve insaf, sabır ve af, sözünde durma, nimete şükretme, cömertlik, fakirlere yardım, hayâli ve tok gözlü olma, istişare gibi ahlâkî öğütler de yer almakta ve taassup, riyâ, yalan, dedikodu, kibir, başkasının kusurlarını araştırma, intikam, haset, dilencilik, cimrilik ve zulüm gibi kötü davranışlardan sakınılması istenmektedir. Bu bölümlerde ferdî ahlâk anlayışının hâkim olduğu görülür.

Eserin yazıldığı dönemde Osmanlı Devleti'nde çeşitli kurumların bozulması yanında toplumda ahlâkî çöküntünün git-tikçe yaygınlaştığı görülmektedir. Çağın toplumsal yapısından etkilenen Vehbî, hamâsi ve mistik duygularla değil sağduyu sahibi bir aydın akılcılığıyla devletin o günlerdeki kötü durumunu gözler önüne sermeyi başarmış, kendi hayat tecrübelerinden faydalanarak sosyal hayatın ak-sayan yönleri hakkında yorumlar yapmıştır. Böylece mevkiini kaybedenlerin psikolojisi, mevki düşkünlüğü, makam sahiplerinin mutsuzluğu, insaftan yoksun esnaf ve sanatkârların insanları aldatması, ödünç ve borç, ev düzeni, evlilik, komşuyla ülfet, hizmetlilerin durumu gibi çok değişik konularla ilgili bölümlerde çağın örf ve an'anesini yansıtmıştır. Döneminin din-den sapmış, tarikattan, mecazdan, hakikatten anlamayan sahte şeyh ve müridlerinin durumunu da canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Vehbî, tıpkı Nâbî gibi yaşadığı dönemin eleştirisini de yaptığı bu eserde zamanının bazı tip ve karakterlerini, bazı devlet adamlarının yaşantılarını yansıtmayı başarmış, meslek ve mansıp sahipleriyle ilgili görüş ve eleştirilerini ortaya koymuştur.

"Tehzib-i ahlâka vesile-i külliyye olduğu" düşünülen eser (Sakaoğlu, s. 73) XIX. yüzyılın sonlarına kadar medrese ve rüşdiyelerde okutulmuş ve halk tarafından itibar görmüştür. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Lutfiyye* (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, vr. 68-99, Hâlet Efendi, nr. 608, İzmir, 587; İÜ Ktp., TY, nr. 182, 2972, 5741; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5646, vr. 211^b-250^b; Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp., nr. 647) birçok defa basılmış (Özege Katalogu'na göre 1252-1286 yılları arasında on yedi basım), ayrıca Süreyya Ali Beyzadeoğlu tarafından sadeleştirilerek açıklamalarla birlikte yayımlanmıştır (İstanbul 1994).

BİBLİYOGRAFYA :

Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî* (Divan'ının içinde), Bulak 1253; İbrahim Necmi [Dilmen], *Târîh-i Edebiyyât Dersleri*, İstanbul 1338, I, 244-248; Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nabi*, Ankara 1991, tür.yer.; a.m.f., "Gerileme Devrini Belgeleyen Bir Edebî Eser: Nâbî'nin Hayriyye'si", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, s. 187-197; Necdet Sakaoğlu, "Lütfiyye-i Vehbî'de (18. yy) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler", *Çocuk Kültürü: 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* (haz. Bekir Onur), Ankara 1997, s. 71-96; İbrahim Alâeddin [Gövsâ], "Sünbülzâde Vehbî'ye Nazaran Terbiye ve Tahsil", *Tedrisât Mecmuası*, sy. 66, İstanbul 1341, s. 209-218; Ali Canib Yöntem, "Tarihi Aydınlatacak Edebî Eserlerden: Hayriyye-Lütfiyye", *İstanbul*, sy. 31, İstanbul 1 Mart 1945, s. 6-7; a.m.f., "Sünbülzâde Vehbî", *TDED*, 1/1 (1946), s. 81-104; Tunca Kortantamer, "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi", *TİD*, II (1984), s. 83-116.

A. AZMİ BİLGİN

LUTFULLAH TOKADÎ

(bk. MOLLA LUTFİ).

LUTHER, Martin
(1483-1546)Protestan mezhebinin kurucusu
ve Alman teoloğu.

Eisleben'de (Almanya) dünyaya geldi, ilk öğrenimini Mansfeld'de, orta öğrenimini Eisenach'ta tamamladı. Erfurt Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü'nde 1502'de lisans, 1505'te yüksek lisans derecesini aldıktan sonra babasının ısrarıyla hukuk öğrenimine başladı; fakat yakalandığı şiddetli bir fırtınadan kurtulunca keşiş olacağına dair Aziz Anne'ye verdiği söz üzerine hukuk tahsilini bıraktı ve 1505'te Erfurt Aziz Augustine Manastırı'na giderek 1507 yılında papaz oldu. Bir süre sonra Wittenberg Üniversitesi'nde ahlâk felsefesi profesörlüğüne tayin edilen Luther burada teoloji öğrenimine devam etti. 1509'da öğrenimini tamamlayınca aynı yıl Erfurt'a dönerek ahlâk felsefesi dersleri vermeye başladı. 1512'de ilâhiyat sahasında doktor oldu ve Wittenberg Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Kitâb-ı Mukaddes profesörlüğüne getirildi. Bir taraftan üniversitede Kitâb-ı Mukaddes üzerindeki dersleri, diğer taraftan bir papaz olarak halka verdiği vaazlarla geçen sonraki beş yıl Luther'de kiliseden bağımsız düşünebilmenin temellerini oluşturdu.

Luther'in manastır hayatına girdiği ilk yıllardan itibaren uzun bir süre dinî me-

selelerde yoğun bunalımlar yaşadığı bilinmektedir. Temel problemini imanının nasıl kazanılacağı ve Tanrı'nın adaleti konuları oluşturmuştur. İç çatışmalarının devam ettiği sıralarda Ahd-i Cedid'in, "Çünkü onda Tanrı'nın adaleti imandan imana keşfolunur; nitekim doğru kişi imanla yaşayacaktır diye yazılmıştır" (Romalılar'a Mektup, 1/1-17) şeklindeki ifadesi Luther'in iç dünyasında büyük değişikliklere yol açmış ve imanının mahiyeti konusunda kesin bir bilgiye ulaştığını düşünmüştür. Onun epistemolojisindeki bu değişim "evanjelik tecrübe" tabiriyle bilinir ve Luther'in teolojisinin özünü meydana getirir. Ancak Luther'in tek problemi teolojik meselelerdeki birtakım açmazlar olmamıştır. Onun üzerinde durduğu bir başka konu da papalığın, yeni düzenlemeleriyle insanların kurtuluşunu garantileyeceğine inanılan rüşvet haline getirdiği endüljans meselesidir. Luther endüljansa şiddetle tepki gösterdi ve doksan beş maddelik endüljans karşıtı iddialarını 1517'de Wittenberg Şato Kilisesi'nin kapısına asarak ilân etti. Bildiri, aynı zamanda papalık otorite ve yetkileriyle ruhban sınıfının bazı uygulamalarını da eleştirmekteydi. Böylece mesele teolojik bir problem olmaktan çıktı ve kilisenin reform ihtiyacını gündeme getiren bir konu haline geldi. Bu durumu yakından takip eden papalık Luther'i fikrinden döndürmeye çalıştı. Augsburg, Leipzig ve Worms'da düzenlenen meclislerde Luther hesaba çekildi ve iddiasından vazgeçmeyince 15 Haziran 1520 tarihli papalık tamimiyle aforozla tehdit edildi. Luther 10 Aralık 1520'de bu belgeyi yaktı, nihayet 3 Ocak 1521 tarihinde Katolik kilisesinden aforoz edildi. 6 Mayıs 1521 tarihinde ilân edilen Worms fermanıyla Luther'in durdurulması gerektiği ve ona yardım edenlerin hapsedileceği ilân edildiğinde Prens Frederick tarafından himaye edilen Luther, Wartburg Şatosu'ndaki ikameti esnasında on haftada Ahd-i Cedid'i Yunanca'dan Almanca'ya çevirdi. 1522'de Wittenberg'de verdiği vaazlarla Reform hareketinin temellerini atan Luther, teolojik fikirlerinin temel prensiplerini tamamladı ve daha sonraki bütün faaliyetlerinde bu prensiplerin gelişmesi ve açıklanmasına hizmet etti. Luther, 13 Haziran 1525'te rahibe Katharina von Bora ile evlenerek rahibelerle evlenme yasağını kabul etmediğini gösterdi. Evlilikten sonra Prens Frederick'in hediye ettiği Koburg Şatosu'nda dinî ve siyasî kargaşadan uzak bir hayat sürmeye başladı.

İmparator V. Karl, 1529 yılında Katolik kilisesinin tesiriyle II. Speyer Meclisi'ni toplayarak Alman prenslerinden Worms fermanını yürürlüğe koymalarını istedi. Reform hareketinin sosyal boyutu ile Luther'i aştığını gören prensler, imparatorun isteğine bir bildiriyle cevap vererek siyasî ağırlıkları yanında teolojik tavırlarını da hissettirdiler. Bildiriye onaylayanlar, imparatorun ve Katolikler'in kararlarını protesto ettiklerinden dolayı "protestan" vasfını aldılar, daha sonra Luther yanlıları da bu sıfatla anıldı. Artan Türk tehlikesine karşı Protestan prenslerinden yararlanmak isteyen V. Karl prensleri 1530'da Augsburg'a davet etti. Siyasî sasklı olduğu için toplantıya katılmayan Luther arkadaşı Philipp Melancthon'u temsilci olarak gönderdi. Ancak Melancthon'un Luther'in kaleme aldığı evharistiya, din adamlarının evliliği, günah itirafı ve ruhban sınıfının konumu gibi meseleleri içeren tezi imparatoru ve prensleri ikna edecek tarzda savunamaması V. Karl'ın Worms fermanını uygulamayı talep etmesine sebep oldu.

Reformcu ve Protestan prensler, Luther'in de katıldığı Smalkald Birliği'nde siyasî bir yol izleyerek imparatora direnmenin meşrû olduğu hususunda başta Fransa olmak üzere birçok ülkenin desteğini aldılar. Daha sonra da oluşan siyasî şartları iyi değerlendirip V. Karl'ı Lutherçiler'e karşı aldığı önlemleri kaldırmaya ikna ettiler. 23 Temmuz 1532'de Nürnberg Anlaşması ile yeni bir konsil toplanıncaya kadar Protestanlar'a dinî konumlarını özgürce koruma imkânı verildi ve reform hareketi bütün Alman topraklarına yayılmaya başladı. Luther 18 Şubat 1546 tarihinde Eisleben'de öldü. 1555'te imparator, prensler ve reformcular arasında imzalanan Augsburg Din Barışı ile dinî bölünme resmîleşti ve Protestanlık siyasî irade tarafından tanındı.

Luther'in Teolojik Görüşleri. Luther'in teolojisi daha çok iman ve kurtuluş noktaları etrafında yoğunlaşmış olup Katolik kilisesinin görüşlerinden oldukça farklıdır. Katolik kilisesine göre kurtuluş ancak iman-lutuf, sakramentler ve sâlih amellerin oluşturduğu bir bütünlük içinde elde edilebilir. Pavlusçu iman fikrini esas alan ve daha çok imanının mahiyet ve fonksiyonu üzerinde duran Luther, insanın sadece İsa Mesih'e inanarak Tanrı'nın iradesine mukabelede bulunabileceğini ve bu şekilde İsa'nın himayesine ve Tanrı'nın adaletine lâyık olacağını ileri sürmüştür. Ancak Lutherci teoloji imana ulaşma ko-